

Л.М. Коргун, Ю.Е. Колосович

ДО ПИТАННЯ ПРО РІВЕНЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯК ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ

Вивченням проблеми соціалізації особистості займаються представники різних наукових галузей: соціології, психології, педагогіки. Це питання останнім часом викликає значний інтерес і воно є досить добре вивченим у відношенні дітей що розвиваються нормально. Зокрема, розкриті положення про фактори соціального розвитку, основні інститути та агенти соціалізації, визначені стадії входження особистості в систему соціальних відносин тощо.

Багато уваги проблемі соціалізації дитини приділялось у працях Г.М.Андрєєвої, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, І.С.Кона, О.Н.Леонтьєва, А.В. Мудрика, Н.Ф. Голованової. Для вивчення проблеми соціалізації велике значення мали дослідження Ю. К. Бабанського, П. П. Блонського, Б. З. Вульфова, М. И. Рожкова, С. Т. Шацького та ін., у працях яких розкриваються педагогічні аспекти соціалізації, цілі, задачі, методи та засоби виховання необхідних якостей особистості.

Вивчивши різні підходи до проблеми соціалізації дитини, вважаємо, що соціалізацією можна назвати процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження індивіда в соціальне середовище, з іншого, – процес

активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище.

Наше дослідження обумовлене необхідністю створення нових підходів до вирішення проблеми соціалізації дітей з розумовою відсталістю, а також необхідністю розробки шляхів для прискорення процесу їхньої інтеграції в суспільство, оскільки гуманізація суспільних відносин передбачає наявність рівного ставлення до всіх людей, незалежно від особливостей їхнього розвитку. Державі документи наголошують на необхідності перебування дітей з відхиленнями в дитячому колективі, без ізоляції від суспільства, в умовах звичайного середовища та на поступовій їх інтеграції до загальноосвітніх шкіл.

Численні дослідження розвитку особистості дітей з розумовою відсталістю показують, що цей процес відбувається зі значними ускладненнями та відхиленнями від норми і характеризується особливою своєрідністю. (Л.С.Виготський, С.Я. Рубінштейн, В.І. Лубовський, Ж.І.Шиф, Г.М. Дульнев, О.П.Гаврилушкіна, Н.Л.Коломінський, Л.В.Занков, Б.П.Пузанов, А.А.Катаєва та ін.).

Комплексний педагогічний вплив,

який реалізується тільки в умовах спеціального навчання, дозволяє в значній мірі згладжувати відхилення в розвитку, а також попереджувати виникнення вторинних дефектів, які Л.С.Виготський охарактеризував як соціальні, такі що виникають за несприятливих соціальних умов.

Л.С.Виготський [2], проаналізувавши значення біологічних та соціальних факторів розвитку особистості розумово відсталої дитини, надає перевагу саме соціальним факторам. Він уважав, що ядерні ознаки розумової відсталості, які виникають у зв'язку з органічним пошкодженням, опосередковано впливають на формування особистості і обумовлюють специфіку психічного розвитку дитини. Корекційно-педагогічний вплив, уважав Л.С. Виготський, слід зосередити на розвитку вищих психічних функцій, які є більш пластичними, легше змінюються. При цьому він підкреслював, що розвиток складних психічних процесів, а також характеру, поведінки набагато більше залежить від навколишнього середовища (від умов виховання та навчання дитини, культурно-побутового середовища, від характеру спілкування, форм та способів діяльності і т. ін.), ніж від спадковості. Для розвитку дитини середовище виступає, не тільки як умова, але і як джерело її розвитку. Дитина з перших днів існування знаходиться під соціальним впливом середовища, що неначе веде її за собою.

Недорозвиток, або неправильний

розвиток характеру, волі та інших психічних функцій, на думку Л.С.Виготського, досить поширене, але не обов'язкове вторинне відхилення при розумовій відсталості. І тому, щоби по можливості уникнути цього ускладнення, потрібно здійснювати спеціальні заходи, вести спеціальну копітку роботу.

С.Я. Рубінштейн, вивчаючи питання розвитку особистості розумово відсталої дитини, вказував на те, що ця проблема відноситься до числа найменш розроблених проблем у системі сучасної психологічної науки.

Розумово відсталі діти у зв'язку з властивим їм недорозвитком мислення, слабкістю засвоєння загальних понять і закономірностей порівняно пізно починають розбиратись у питаннях суспільного устрою та поняттях моралі. Їх уявлення про те, що добре і що погано, у молодшому шкільному віці носять досить поверхневий характер. Вони пізнають правила нашої моралі від учителів, від батьків, з книг, але не завжди можуть діяти у відповідності до цих норм чи користуватись ними у звичній конкретній ситуації, опираючись на власні міркування. Тому і трапляється, що розумово відсталі діти не розуміючи, чи з-поза нестійкості моральних понять легко піддаються поганому впливу і здійснюють неправильні вчинки.

Продовжуючи цю думку, С.Я. Рубінштейн пише, що ніякі захворювання мозку не можуть бути причиною виникнення аморальних,

антисоціальних схильностей. Дитина, яка під впливом тяжкої хвороби порушує правила суспільного порядку, діє так, або тому, що вона взагалі неправильно розуміє обставини, або тому, що не може керувати своїми вчинками, але не тому, що хвороба заставляє її діяти саме проти правил суспільного порядку. Не хвороба є причиною антисоціальних, аморальних дій розумово відсталої дитини, а те середовище, в якому живе та розвивається дитина [8].

У свою чергу Л.І.Божович відмічає, що особистість людини формується на основі засвоєння нею суспільних норм свідомості та поведінки; будучи сформованою, вона звільняється від безпосереднього підкорення негативним впливам середовища [1].

Оскільки, особистість дитини є продуктом виховання, вона набуває певної самостійності лише на певному рівневі розвитку. Власні потреби та інтереси, прийняті особистістю зразки поведінки, що стали внутрішньо прийнятою нормою, дають людині можливість протистояти випадковим, хоч і сильним впливам. Дитина, що стала особистістю може критично подолати як випадкові негативні впливи, так і власні егоїстичні потяги. Саме цієї самостійності, або, інакше кажучи, зрілості особистості, буває роками не вистачає розумово відсталим дітям.

Цікава думка Л.І. Божович про те, що не існує жодної вродженої особливості організму, яка була б повністю нейтральною для психічного

розвитку дитини. Навіть те, що дитина народжується красивою, або не красивою, фізично сильною, або слабкою так чи так впливає на формування її особистості. Але значення вроджених передумов залежить від того, у системі яких інших факторів вони діють. Не можливо тому передбачити, як будуть впливати на психічний розвиток ті чи інші біологічні умови.

Н.Л. Коломінський серед найважливіших факторів, що обумовлюють своєрідність розвитку особистості розумово відсталих дітей називає недорозвиток потреби в нових враженнях, яка є однією з найважливіших для процесу соціального розвитку дитини. Він відмічає, що: «Дифузне пошкодження кори не дає мозку можливості функціонувати нормально, що і гальмує виникнення потреби у враженнях, навіть якщо не спостерігається дефіциту у спілкуванні розумово відсталої дитини з батьками. Якщо ж дитина росте в неблагополучній сім'ї, то формування з раннього дитинства соціальних потреб ще більш ускладнене» [4: 12].

Своєрідність розвитку особистісних якостей аномальної дитини пояснюється також специфічними стосунками з довколишніми. При цьому частіше ці стосунки стають несприятливими, оскільки для розвитку особистості аномальної дитини однаково шкідливим є як ігнорування, так і зайва опіка. Саме ця соціальна неадекватність розумово відсталої

дитини визначає ставлення до неї довколишніх і в результаті своєрідність її особистості.

Сучасна польська вчена, корекційний педагог М. Пишек [7] головною метою спеціальної освіти називає розвиток автономії учня з обмеженими можливостями, його персоналізацію та соціалізацію. Вона вказує на необхідність розробки обґрунтованої та перевіреної на практиці методики програмування таких соціальних ситуацій, які сприяють створенню справжніх міжособистісних зв'язків. М.Пишек відмічає: «Важливо, щоб соціальна активізація наших учнів, їх стихійні дії, взаємодія та навчання здійснювалось шляхом добре продуманих соціальних ситуацій та вміло створеного соціального довкілля» [7: 127]. І це, на думку вченої, має бути основною задачею всіх учителів, що працюють у корекційному навчальному закладі.

Водночас відомий німецький олігофренопедагог О.Шпек [9] вважає, що педагогічна допомога в аспекті соціалізації розумово відсталих дітей має бути спрямованою на наступне: відкривати та розвивати комунікативні навички й можливості; формувати соціальну поведінку, підтримувати та розширяти соціальні взаємодії; допомагати в оволодінні соціальними ролями; розширювати належність до групового досвіду; супроводжувати та стабілізувати конкретне включення в ігрові, навчальні та робочі групи; забезпечувати професійне включення в трудове життя і доводити до

свідомості його користь.

Для вітчизняної олігофренопедагогіки вказана проблема залишається однією з найбільш актуальних та складних. Стосовно соціальної адаптації розумово відсталих дітей В.М.Синьов відмічає, що вона неможлива без формування системи їхньої морально-правової свідомості і відповідної соціальної поведінки, що здійснюється у процесі моральної і правової освіти та виховання особистості учнів допоміжної школи. Але наявність інтелектуального дефекту суттєво ускладнює розв'язання цього завдання, підвищує вірогідність соціальних відхилень та вимагає від допоміжної школи наполегливих виховних зусиль.

Враховуючи вплив біологічних факторів на формування особистості, В.М.Синьов наголошує на необхідності пошуку різних компенсаторно-корекційних засобів у соціальному вихованні розумово відсталих школярів з неоднаковими якісними особливостями дефекту. Учений виділяє групу методів, спрямованих на формування досвіду суспільних стосунків, умінь і звичок соціально-нормативної поведінки. Це практична організація різних видів діяльності та міжособистісного спілкування в різних ситуаціях, вправи та привчання [5].

Водночас, практика свідчить, що частина випускників школи порушує норми поведінки, як у процесі праці, так і в повсякденному житті. Несформованість уявлень про норми поведінки та нестійкість моральних

переконань у розумово відсталих дітей свідчить про недостатню успішність процесу їх соціалізації.

Отже, проблема соціалізації розумово відсталих дітей вимагає розробки додаткових методів та прийомів вчасного виявлення, а також попередження відхилень у процесі розвитку їхньої особистості.

Тому метою нашого дослідження на першому етапі є вивчення рівня соціалізації розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку.

На першому етапі у дослідженні брали участь діти молодшого шкільного віку з двох третіх класів спеціалізованої школи №175 та учні 5-Б класу загальноосвітньої школи №100 м. Одеси. У кожному класі спеціалізованої школи було по 12 дітей, у 5-Б класі загальноосвітньої школи було 18 дітей. Тобто в експерименті брало участь 42 дитини.

З метою діагностики та реєстрації параметрів сформованості рівня соціалізації розумово відсталих дітей використовувались методика дослідження міжособистісних відносин Рене Жилія, та соціометричне обстеження «Будиночок». За допомогою методики Рене Жилія було проведено:

- вивчення соціальної пристосованості дитини;
- дослідження сфери міжособистісних відносин дитини;
- виявлення особливостей поведінки дитини в різних життєвих ситуаціях, важливих для дитини.

Дітям було пред'явлено 42 картинки з зображенням дітей та

дорослих, а також текстових завдань. Перед початком роботи з методикою дитині повідомляється, що від неї чекають відповідей на питання за картинками. Дитина розглядає малюнки, слухає питання та відповідає. Дитина має вибрати собі місце серед людей зображених на малюнку або ідентифікувати себе з персонажем.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистих відносин дитини можна умовно поділити на дві великі групи перемінних:

1) перемінні, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини (ставлення до матері, батька, бабусі, сестри, друга, авторитетного дорослого та ін.);

2) перемінні, що характеризують саму дитину, її комунікативність, замкнутість, соціальну адекватність поведінки та ін.

Кількісна оцінка ознак відбувалась у відповідності до критеріїв методики «Малюнок сім'ї». Наприклад, для реєстрації ознаки (порушення відносин з батьком) необхідно щоб дитина не сиділа на сусідньому з ним стільці, у цьому випадку ставиться 1 бал. Якщо ж ознака виражена більш яскраво – дитина розміщує себе на протилежному від батька кінці стола – ставиться 2 бали. Якщо дитина сидить поруч – ставиться 0 балів.

Мета соціометричного обстеження «Будиночок» – діагностика міжособистісних взаємовідносин у групі. Дітям було пред'явлено малюнок із зображенням будинку з

трьома віконцями. Пропонують назвати двох дітей зі свого класу, з якими вона хотіла б жити в цьому будиночку, а потім двох дітей з якими вона не хотіла би в ньому жити. Відповіді дітей відразу реєструються в соціометричних картках. Потім дані переносяться до соціоматриці групи, а за нею визначається соціометричний статус кожного члена групи за формулою:

$$C_i = \frac{\sum_{m=1}^N (R_i^+ + R_i^-)}{N-1}$$

де C_i — соціометричний статус i -члена, R^+ и R^- — отримані i -членом вибори, Z — знак алгебраїчної суми числа отриманих виборів i -члена, N — число членів групи.

За методикою Рене Жилія були отримані такі результати: діти показали досить неоднорідні результати за такими показниками як ставлення до матері, батька, братів, сестер, бабусі, дідуся. Так, наприклад, Лора набрала лише один бал за першою ознакою, тобто вона має надзвичайно близькі відносини з матір'ю, а Жора набрав 16 балів, що свідчить про значне порушення цих відносин. Очевидно, це пов'язано з тим, що перемінні, які характеризують конкретно-особистісні відносини дитини в першу чергу залежать від особливостей її сімейного середовища.

З іншого боку, перемінні, що характеризують саму дитину, її комунікативність, допитливість, соціальну адекватність поведінки були відносно одноманітними. Більшість дітей за цими показниками мали середній, або вище середнього рівень

соціальної компетентності.

Порівнюючи учнів допоміжної та загальноосвітньої школи, ми бачимо, що майже за всіма ознаками розумово відсталі діти мали більш виражені показники порушення сфери міжособистісних відносин та соціальної пристосованості.

Особливо помітною була різниця за такими показниками як допитливість, комунікативність та замкнутість. Навіть спостерігаючи за розумово відсталими дітьми, можна було помітити деяку відстороненість, недостатність спілкування та взаємодії як з однолітками, так і з учителями. Водночас отримані дані свідчать про зниження пізнавальних інтересів та допитливості серед учнів допоміжних шкіл, про що свідчили відповіді на завдання 20, 21, 22, 39, де діти повинні були розмістити себе відносно людини, яка щось розповідає, або місця цікавих подій. У більшості випадків діти не ставили себе в центр, а вибирали місце збоку.

За результатами соціометричного обстеження було виявлено, що у трьох дітей цього класу взагалі немає позитивних виборів, що, очевидно, пов'язано зі специфікою їх діагнозів: Олександр К. має атиповий аутизм, Олексій П. – F-84 (дитячий аутизм), Лоліта П. – F- 93.2 (соціальний тривожний розлад дитячого віку). Низький результат також отримав Владислав С., що може бути пов'язано з порушенням мовлення, яке ускладнює його спілкування з іншими дітьми в класі.

Підрахувавши соціометричний

індекс кожного члена групи, ми отримали такі результати: Настя Д. – +0.36, Сергій Д. – 0, Олександр К. – -0.55, Владислав С. – -0.18, Георгій А. – +0.18, Діма О. – +0.45, Олексій П. – -0.36, Лоліта П. – -0.27, Лариса С. – +0.36, Стефанія Т. – 0, Наташа Х. – 0, Ігор Ш. – 0.

Таким чином, можна стверджувати, що всі діти з діагнозом тільки F-70 (легка розумова відсталість) мали середні показники соціометричного статусу, окрім Діми О., який отримав +0.45. Високий результат був також у Насті Д. (Синдром Дауна, F-70).

Такий безпосередній взаємозв'язок між складним діагнозом обстежених дітей та їх низьким соціометричним статусом, на нашу думку, свідчить про не досить добре організоване розвивально-виховне середовище у школі. Оскільки, як вказував Л.С.Виготський, недорозвиток вищих психічних функцій і соціальної сторони поведінки набагато більше залежить від навколишнього середовища, ніж від основного, первинного дефекту. Вторинні відхилення безпосередньо не пов'язані з основним, первинним дефектом, але обумовлені ним [2].

Для того, щоб визначити особливості соціалізації розумово відсталих дітей нами було також проведено соціометричне обстеження дітей, що розвиваються нормально. Серед учнів загальноосвітньої школи більш вираженою є популярність та непопулярність деяких дітей. В обстеженому класі були явні лідери та аутсайтери. Так, наприклад, Станіслав

Б. отримав 6 позитивних і жодного негативного вибору. Серед дівчаток найбільше позитивних виборів було у Олени У., в той час як Ліда М. та Вероніка Т. взагалі не отримали жодного позитивного вибору і по 6 негативних.

Зіставляючи результати соціометрії в дітей допоміжної та загальноосвітньої школи, можна зробити висновок, про те, що розумово відсталі діти молодшого шкільного віку менш диференційовано ставляться до вибору друзів на відміну від дітей, що розвиваються нормально. Вони не завжди чітко усвідомлюють своє ставлення один до одного, деякі не можуть відповісти чому вони симпатизують тому, або іншому однокласнику. Іноді розумово відсталі діти взагалі відмовлялись кого-небудь вибрати, казали, що їм «байдуже» з ким жити в будиночку.

Зважаючи на те, що вирішальну роль у формуванні критеріїв позитивного, або негативного ставлення розумово відсталих дітей один до одного в молодшому шкільному віці відіграють оцінки, які вчитель дає тому, або іншому учневі у процесі навчально-виховної роботи в класі (М.Л.Коломінський), можна зробити наступний висновок: при організації корекційної роботи з розумово відсталими дітьми слід максимально використовувати позитивні оцінки стосовно дітей що мали низький соціометричний статус.

Узагальнення викладеного дозволяє зробити наступні висновки:

1. Соціалізація розумово відсталої дитини найбільш ефективно відбувається в умовах спеціальної школи.

2. Державна політика відносно розумово відсталих дітей передбачає їхню поступову інтеграцію в суспільство.

3. Соціалізація розумово відсталої дитини на сучасному етапі розвитку суспільства залишається актуальною проблемою корекційної педагогіки.

4. Для найбільш ефективною соціалізації потрібно створити спеціальні умови, які б передбачали з одного боку, включення дитини в

соціально значущу діяльність, а з іншого, – були б емоційно насиченими.

5. Проведене дослідження встановило, що учні допоміжних шкіл значно відрізняються від своїх однолітків, які розвиваються нормально за такими показниками, як допитливість, комунікативність, замкнутість. У них спостерігається відстороненість при спілкуванні з однолітками, недостатність спілкування та взаємодії як з іншими дітьми, так і з учителями.

6. Діти з більш складним діагнозом відторгаються своїми однолітками.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968.

2. *Выготский Л.С.* Собрание сочинений в 6-ти томах. Т.5. Основы дефектологии /под ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.

3. *Коломийченко Л.* Программа социального развития // Дошкольное воспитание. – 2005. - №5. – С.13-20

4. *Коломинский Н.Л.* Развитие личности учащихся вспомогательных школ. – К.: Рад.шк., 1978. – 87с.

5. *Коррекционно-развивающая направленность обучения и воспитания умственно отсталых*

школьников. – М.: МГПИ, 1987. – 127с.

6. Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, схвалена Постановою КМУ № 1545 від 12.10.2000 р.

7. Руководство по работе с детьми с умственной отсталостью / Под ред. М. Пишчек. – СПб.: Речь, 2006. – 276 с.

8. *Рубинштейн С.Я.* Психология умственно отсталого школьника. – М., 1986.

9. *Шнек Отто* Люди с умственной отсталостью. Обучение и воспитание. – М.: Академия, 2003. – 432с.

Подано до редакції 24.03.08

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается проблема социализации умственно отсталых детей. Подчеркивается необходимость

создания специальных социализирующих условий при организации учебно-воспитательного процесса во вспомогательных

школах.

Ключові слова: розумово відсталі діти, соціалізація, соціалізація розумово відсталих дітей.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются социализирующие условия при проблеме социализации организации учебно-воспитательного умственно отсталых детей. процесса во вспомогательных школах. Подчеркивается необходимость создания специальных

Ключові слова: розумово відсталі діти, соціалізація, соціалізація розумово відсталих дітей.

SUMMARY

The article demonstrates some ways of socialization of mentally retarded children. Particular emphasis is laid on necessity to create socializing condition in schools for children with special needs.

Keywords: mentally retarded children, socialization, socialization of mentally retarded children.